

Marksizm, Ekonomik İndirgemecilik ve İktisat İdeolojisine EKOLOJİK ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Şadi İdem

Son yıllarda, gerek dünyada gerekse Türkiye'de, Marx'ın külliyatı ekolojik açıdan yeniden tartışılmaya başlandı [1]. Bugün Marx'ın yazdıklarının ne kadar "ekolojik" olup olmadığını tartışırken, **ilk olarak 21. yüzyılın şafağından 19. yüzyıla dönüp baktığımızı** not etmek gerektiğini düşünüyorum. Günümüzden yaklaşık iki yüzyıl önce yazılmış metinleri bugün yazılmış gibi ele alıp bugünün yargılarıyla değerlendirmek en hafifinden anakronizmdir. Aynı şekilde, Marx'ın metinlerinin öz itibarıyla "ekolojik" olduğu düşünceleri de ciddi olarak tartışmaya açıktır. Zira Marx'ın zaten böyle bir derdinin olmadığını biliyoruz. O, temelde burjuva toplumunu mercek altına alıp buradan hareketle ömrünü, tarihi ilerleten "toplumsal yasaları" keşfetmeye hasretmiş bir "bilim" adamı ve filozoftur. Elbette Marx'ın külliyatında ve tarih anlayışında doğanın yerini irdeleyebiliriz. Ancak bu çabayı ve tartışmayı daha yüksek bir düzeye çekmeliyiz: Marx'ın teorisinin bel kemiğini oluşturan tarihi kavrayışının, ekolojik özgürlükçü ve demokratik bir toplum yaratmada **bize ne kadar yararlı olabileceğini tartışmalıyız.**

Marx'ın düşünsel mirasından alınacak çok önemli dersler olduğu açıktır. Özellikle kapitalizmi henüz emekleme aşamasında iken analiz eden Marx'ın, meta analizi ve meta fetişizmi ile ilgili kavramsallaştırmaları yanında, yabancılaşma üzerine kaleme aldığı düşünceleri, sermayenin aç gözlü doğasını muazzam bir tarih bilgisi ile hayranlık uyandıracak şekilde gözlemlemesi, sermayenin yarattığı yıkımı ve adaletsizlikleri sınıflar arasındaki ilişkiler bağlamında ele alması önemli bazı noktaları oluşturur. Yanı sıra tarihi, ideolojiyi, ekonomiyi ve siyaseti de içeren bütünleşmiş bir teori yaratma çabası ve teori ile pratik arasındaki diyalektik etkileşime yani praksise yaptığı vurgu, Marx'ın bize öğrettiği en önemli dersler arasında sayılabilir. Özellikle

Feuerbach üzerine yazdığı şu ünlü 11.Tez'in önemsiz olduğunu kim iddia edebilir: "*Filozoflar dünyayı yalnızca değişik biçimlerde yorumladılar, sorun onu değiştirmektir.*"[2]

Marx'ın bize öğrettiği pek çok şeye karşın, ekolojik ve özgürlükçü bir toplum yaratmada temel bazı noktalarda sorunlu olduğunu düşünüyorum.

Castoriadis bir söyleşisinde, "...Marx," der, "özel olarak zor, hatta özel olarak 'tehlikeli', özel olarak 'tuzak' bir yazardır, çünkü öncelikle kendisi tuzağa düşmüştür." Bir yandan insanların kendi tarihlerini kendilerinin yapacağı fikrini işlerken öte yandan Marx "...kendisini toplum ve tarihin yasasını keşfetmiş tek kuramcı olarak sunar... bu ikinci konum yanlış ve birincisiyle uyumsuzluk içindedir". Castoriadis'e göre, "ya gerçekten de tarihin yasaları vardır; bu durumda, insanın gerçek anlamda etkinliği ya olanaksız ya da en iyi olasılıkla, sadece bir teknikten ibarettir. Ya da insanlar gerçekten kendi tarihlerini kendileri yaparlar, o zaman da, kuramsal çalışmanın görevi 'yasaları' keşfetmek değil, bu etkinliği çerçeveleyen ve sınırlayan koşullara ya da o etkinliğin düzenliliğine, açıklık getirmektir."[3]

Benzer şekilde, Marx'ın külliyatında doğa yürüyüşüne çıkmak da, mayın tarlasında gezinmeye benzetilebilir pekâlâ. Zira Marx'ın doğa konusunda da benzer bir ikircikli tutum takındığını söyleyebiliriz. Kimi zaman özellikle 1844 El Yazmalarında, yabancılaşmış emek bahsinde, Feuerbach'la ve Hegel'le polemiklerinde doğa ile insanın -bir tür varlığı olarak- birliğinden ve organik bir ilişki içinde olduğundan bahsediyor ve "*insanın evrenselliği,*" diyor Marx, "*pratikte, bütün doğayı kendi organik olmayan bedeni kılan bu*

evrensellikte kendini gösterir; çünkü doğa (1) dolaysız bir yaşama aracıdır; ve (2) yaşama etkinliğinin gereci, nesnesi ve aracıdır. Doğa, insanın organik olmayan bedenidir -yani, insan bedeninin kendisi olmayan doğa. İnsan doğayı kullanarak yaşar- bu demektir ki doğa onun bedenidir ve ölmek için insan doğayla sürekli bir ilişki içinde olmalıdır. İnsanın fiziksel ve manevi hayatının doğaya bağlı olduğu, sadece doğanın kendine bağlı olduğu anlamına gelir, çünkü insan doğanın bir parçasıdır.” [4]

Öte yandan örneğin Alman İdeolojisi'nde “Feuerbach,” der Marx, “...her seferinde, dış doğaya ve dahası insanların henüz efendisi olmadıkları doğaya sığınır. Ama, her yeni buluş, sanayide her ilerleme, bu alanın duvarlarından bir parçayı daha düşürmektedir.” [5]

Açıktır ki, Marx'ın külliyatından “ekolojik” ve “ekolojik olmayan” pasajları çekip aktarmak bize bir şey katmayacaktır. O yüzden biz Marx'ın teorisinin bel kemiğini oluşturduğunu düşündüğümüz “tarih anlayışı” içinden doğaya bakışını anlamaya çalışacağız.

Marx'ın Tarih Anlayışı

“Tarih kendisi, doğal tarihin gerçek bir parçasıdır, doğanın insanlaşmasının.” [6] derken aslında Marx tarihin, insanların ve doğanın tarihi olarak kesin sınırlarla ayrılmayacağını düşünür. Onun için tarih, insanların doğal tarihi olduğu gibi aynı zamanda doğanın tarihidir de. Bu düşüncesini Marx'ın teorisinin temel taşlarından biri olarak kabul etmek abartı olmayacaktır. Zira Marx toplumların gelişiminin “doğal yasalarını” keşfederken bu düşünceye sadık kalır.

Yanı sıra, Marx'ın tarih anlayışı durağan değil, ilerleyicidir. Marx “toplumun iktisadi biçimlenişinin evrimini doğal tarihin bir süreci olarak” görür. Bu tarih anlayışına göre toplumların gelişimi aslında o toplumun tarihin belirli aşamasındaki üretici güçler ve üretim ilişkileri ile açıklanmalıdır. Aslında Marx tarihsel ilerleme fikrini Hegel'den miras almıştır. “Tarihsel gelişme denen şey,” der Marx, “son tahlilde, en son biçimin geçmiş biçimleri, kendi öz gelişme derecesine vardırان aşamalar olarak değerlendirilmesine dayanır...” [7] Buradan

hareketle Marx en gelişmiş toplum olarak kabul ettiği burjuva toplumunu inceleyerek tabii ki iktisadi yapısını ve iktisat yasalarını, ondan önceki tüm toplumları anlamaya çalışacaktır. Marx'ın veciz ifadesiyle söyleyecek olursak; “İnsanın anatomisi maymunun anatomisinin anahtarıdır.” [8]

Kanımcı tarihsel ilerleme fikrindeki asıl mesele

Marx'ın bu gelişimi belirleyen ya da etkileyen faktörlerdeki tutumudur; tarihin gelişiminde çeşitli seçeneklerin varlığını ve buna bağlı gelişebilecek çeşitli olasılıkları önemsemeyip, bu sürecin “seçim hakkı” ve “eğilim” yerine “zorunluluk” ve “tarihsel yasalar” tarafından belirlendiğindeki ısrarıdır.

Marx'ın tarihsel gelişimi kavrayışı tarihin eninde sonunda “iyiye” yöneldiği düşüncesini beslediği oranda, “umut ilkesi”ni her daim canlı tutması babında önemli olabilir. Ancak bunu, “tarihin doğal gelişim yasalarına” bağladığı oranda ise “teleolojiktir”. Külliyatından bilebildiğimiz kadarıyla Marx ömrünün son 30 yılını ikincisini kanıtlamaya hasretmiştir.

Örneğin Marx *Kapital*'in önsözünde, şöyle der: “...konu, kapitalist üretimin doğal yasalarının sonucu olan toplumsal uzlaşmaz karşıtlıkların şu ya da bu derecede gelişmiş olmaları değildir. Burada söz konusu olan bu yasaların kendileridir, kaçınılmaz sonuçlara doğru katı bir zorunlulukla işleyen bu eğilimlerdir. Sanayi yönünden daha çok gelişmiş bir ülke daha az gelişmiş olan ülkeye ancak kendi geleceğinin imgesini gösterir.” [9] Böylece, “... Asya üretim tarzı, antik çağ, feodal ve modern burjuva üretim tarzları, toplumsal-ekonomik şekillenmenin ileriye doğru gelişen çağları olarak nitelendirilebilirler.” [10]

Burada “zorunlu bir evrimsel süreç” ile karşılaşıyoruz. Sadece bir arada yaşayan insanların

Açıktır ki, Marx'ın külliyatından “ekolojik” ve “ekolojik olmayan” pasajları çekip aktarmak bize bir şey katmayacaktır. O yüzden biz Marx'ın teorisinin bel kemiğini oluşturduğunu düşündüğümüz “tarih anlayışı” içinden doğaya bakışını anlamaya çalışacağız.

Yani toplumsal-kültürel ilişkilerin ekonomik ilişkileri belirlediği bir toplumdan, iktisadi ilişkilerin belirleyici olduğu bir topluma geçeriz. Marx'ın kapitalist toplumunun ve üzerinde yükseldiği meta ilişkisinin önceki toplumlardan radikal olarak farklı olduğu düşüncesinden yola çıktığımızda, evrensel bir olgu olarak ekonominin belirleyiciliğinden söz etmenin mümkün olmadığını düşünebiliriz.

kendi iradesinden ve edimlerinden ya da toplumsal tahayyül dünyasından bağımsız değil, bizatihi bunların tabii olduğu, yaratıldığı zorunlu ve belirlenmiş bir koşullamadır bahsedilen.

Kendinden önceki tüm iktisatçıları özellikle Smith ve Ricardo'yu iktisat biliminin merkezindeki tarihten kopuk "soyut bireyden" yola çıktıkları için eleştirirken; "...18.yy peygamberlerinin gözlerinde" der Marx, Smith ve Ricardo'yu kastederek, "18. yy bireyi geçmişte bir zamanlar yaşamış olması gereken ideal bir varlıktır; tarihi bir sonuç değil, tarihi hareket noktasıdır; tarih içinde gelişmiş değil, doğa

tarafından kendi insan doğası anlayışlarına uygun olarak ortaya konan Doğal Birey'dir." [11]

Marx'ın bireyi toplumdan soyut olarak ele almadığını, bizatihi toplumsal içine gömüğünü söyleyebiliriz. Bireyi toplumsal bir varlık olarak kabul eder Marx. Ancak bunu yaparken, toplumu daha önceden kurulmuş bir evrimsel-tarihi mekanizma içine yerleştirir. Üstelik bu tarihi mekanizma aynı zamanda "doğal"dır. Yani bir yandan Marx, kapitalizmin ve burjuva toplumunun durağan anlamıyla "doğal"(ebedi) olduğu fikrine karşı çıkarken, öte yandan kapitalizmi ve burjuva toplumunu hem "tarihsel" hem de "doğal" olarak kabul eder. Burjuva iktisatçılarının "doğal"lığı durağan, ebedi anlamdayken Marx'ın "doğal"lığı doğal evrimin kaçınılmaz bir uğrak noktasıdır. Ve değışkendir, daha doğrusu ilerlemecidir. Zira kapitalizm de kendi mezar kazıcısını yani proletaryayı yaratmaktadır ve eninde sonunda, yarattığı bu sınıf tarafından alaşağı edilecektir. Ancak bunun için proletaryanın bunun bilincinde olması gerekmez. O zaten bunu istese de istemese de

"tarihi doğal" zorunluluktan dolayı gerçekleştirmekle yükümlü kılınmıştır. Castoriadis'in ifadesini ödünç alırsak, proletarya gerçekten bir "aktör"dür bu oyunda. Senaryosu, rejisi, kasti ve rolü önceden kendi dışında belirlenmiş bir aktör... Bu konuya ileride tekrar döneceğiz...

Nereden bakılırsa bakılsın, kapitalizm hem tarihsel hem de doğal bir olgu olarak karşımıza çıkar. Adeta bir alın yazısı gibi. Oysa K.Polanyi'den bu yana biliyoruz ki; kapitalizm ya da Polanyi'nin kavramsallaştırmasını kullanırsak piyasa toplumu, kendinden önceki toplumlardan radikal biçimde farklı ve kendine özgüdür. O tarihsel evrimde bir kırılma noktasını temsil eder. Dolayısıyla kapitalizmi doğal bir süreç olarak ele alıp buradan hareketle diğer tüm toplumları açıklama çabası temelden sorunludur. Burada Marx'ın tarihi kavrayışının ve teorisinin temel çelişkisiyle karşılaşırız. Kapitalizmin zorunluluğu fikri henüz burjuva toplumuna "erişmemiş" diğer tüm toplumların da aynı yolun yolcusu olmalarının zorunluluğunda kendini gösterir. "Sanayileşmiş ülkeler sanayileşmemiş ülkelere gelecekteki imgelerini gösterirler." [12] Aslında bu varsayım 20. yüzyılın egemen ideolojisi olan "kalkınma" ideolojisinin de temel saiklerinden biri değil midir? Bu noktada Marksizm'in temelini oluşturan tarihe ve doğaya bakışın, ekolojik sorunlara yaklaşımda bize yararı olacağını söylemek pek mümkün görünmüyor; tıpkı birazdan inceleyeceğimiz Marx'ın iktisat ideolojisinde (ekonomik indirgemeciliğinde) olduğu gibi...

Marxizm, Ekonomik İndirgemecilik ve İktisat İdeolojisi

Marx kapitalizmin iç işleyişini ve sınıfsal çelişkileri herkesten önce ve hayranlık düzeyinde analiz etmiş olsa da, maalesef kapitalizmin ve tabii ki kapitalist üretim ilişkilerinin "devrimci" dinamiğine hayranlığı, zamanının doğal evrimci eğilimiyle birleşince kapitalizmin diğer toplumlardan "farklılıklarını" ve "özgünlüklerini" tam olarak "kabul etmesini" engellemiştir. [13]

Halbuki Marx, sermayeyi ve burjuva toplumunu tanımlarken, özellikle burjuva toplumunun ön koşulu olarak değışim değerine, yani paraya ve

para kazanma hırsına vurgu yapar. Her şeyin parayla ölçüldüğü, meta ilişkilerinin hakim olduğu bir toplumu resmeder. *"Para aç gözlülüğün yalnız nesnesi değil, kaynağıdır da aynı zamanda. Sahip olma tutkusu para olmadan da mümkündür, ama aç gözlülüğün kendisi, belirli bir sosyal gelişmenin sonucudur, doğal değil tarihseldir. [14]*

Para kazanma amacının ve hırsının temel saik olduğu ve tüm yaşamı etkisi altına aldığı burjuva toplumunu resmederken Marx, bir yandan insanın kendisine ve doğaya giderek yabancılaştığını da not eder. Marx'a göre bu tarihi ilerleme, tüm yıkıcılığına rağmen geri döndürülemeyecek bir ilerlemedir de.

Meta ilişkisi yani parasal ilişkiler bir yandan insanları büyük yıkımlarla yüzleştirirken öte yandan insanların üzerindeki sosyal, kültürel ve siyasal her türlü kısıtlamayı da tarumar eder. Ve insanlar ancak bu şekilde para ilişkisiyle birbirleriyle ekonomi dışı hiçbir kısıtlama olmadan özgür ve eşit bir ilişkiye girmeye başlayabilirler. Pazarda bir malı alıp satan kişiler, aslında o an, o mekânda kişisel çıkarları doğrultusunda kurdukları alış-veriş ilişkisinde bahsedilen eşit ve özgür ilişkiyi kurarlar; bu bağlamda *"...ekonomik biçim"* der Marx, *"değişim, öznelere iki yanlı eşitliğini ortaya koyarken, içerik, değişime yol açan hem bireysel hem nesnel malzeme de özgürlük haline gelir. Dolayısıyla değişim değerleri temelinde değişim, yalnızca eşitlik ve özgürlüğü kabul etmekle kalmaz, aynı zamanda eşitlik ve özgürlüğün üretici, gerçek temelini oluşturur."* [15]

Burjuva toplumunun temelini meta ilişkisinde analiz eden Marx, sık sık tarihsel bir sonuç olarak sermayeden bahseder. Ancak tarihin belirli bir döneminde ortaya çıkan sermaye olgusu, aynı zamanda daha önceki ekonomik ilişkilerden radikal olarak farklıdır da. Ekonomik faaliyetlerin toplumsal, siyasal ve kültürel değerlerle biçimlendirildiği, bu iktisadi olmayan değerler kümesinden etkilendiği bir toplumdan, ekonominin yukarıdaki değerler kümesinden özerkleşip, tüm sosyal, siyasal ve kültürel ilişkilerin "saf ekonomik biçim" haline dönüştüğü bir topluma geçeriz. Yani toplumsal-

kültürel ilişkilerin ekonomik ilişkileri belirlediği bir toplumdan, iktisadi ilişkilerin belirleyici olduğu bir topluma geçeriz. Marx'ın kapitalist toplumunun ve üzerinde yükseldiği meta ilişkisinin önceki toplumlardan radikal olarak farklı olduğu düşüncesinden yola çıktığımızda, evrensel bir olgu olarak ekonominin belirleyiciliğinden söz etmenin mümkün olmadığını düşünebiliriz.

Ancak Marx'ın, *"çalışmasının bütününde, sivil toplumu oluşturan salt ekonomik faaliyetlerin, bütün toplumlarda siyasal ve ideolojik üstyapıyı belirleyen bir altyapı, yani siyasal ve ideolojik olandan bağımsız bir düzey olarak ele alındığını görüyoruz."* [16]

Böylece Marx'ın tarih anlayışının bir diğer önemli özelliğine geliyoruz: iktisadi ideolojiye bağlılık. Aslında iktisadi ideolojiyi Marx'ın siyasi felsefesinin "sadece" bir özelliği olarak ele almak önemini maskeleyebilir. Zira iktisat ideolojisi adeta teorinin üzerine yükseldiği yapı taşıdır demek abartı olmayacaktır.

İktisadi ideoloji derken ekonominin toplumsal ilişkilerin ötesinde kendi "hareket yasalarıyla" hareket ettiği, toplumdan özerk olduğu fikrini kastediyorum.

*"Ekonomi Politiğin Eleştirisine Katkı"*ya yazmış olduğu 1859 tarihli önsözde, Marx çalışmalarının sonucunu şöyle özetliyor:

Asıl mesele bu iktisadi ilişkileri doğuran hiyerarşik yapılanmalar ve tahakküm ilişkileriyle şekillenen toplumsal, etik ve politik ilişkiler yumağıdır. O yüzden toplumu iktisadi olarak ele alıp açıklayan, toplumların ya da kültürlerin gelişiminin doğal yasalar gibi "iktisadi yasalara" tabi olduğu inancından beslenen ve toplumları buna göre mertebeleniren Marksist ya da liberal tüm "iktisadi ideolojileri" reddetmeden önümüzü görebilmemiz mümkün değildir kanımca.

Özgürlükçü ve ekolojik bir toplum yaratmak istiyorsak, birbirimizle ve doğanın geri kalanıyla kuracağımız her türlü ilişkiyi bizatihi insanların kendilerinin yaratacağı toplumsal ilişkilerden türetmemiz gereklidir. Gerçekten insanların artık kendi yaşamlarını kendilerinin yaratması gerektiğini düşünüyorsak, insanların hayatlarının "özne"si olmalarını; insanların bizatihi kendi tarihlerini kendilerinin yapması gerektiğini kabul ediyoruz demektir.

eder." [17]

Marx'ın, bize öğrettiği en önemli şey, asıl sorunun gökte değil toplumsal ilişkilerde yattığı, insanın bizatihi soyut birey değil, toplumsal bir varlık olduğu, en temel ihtiyaçlarının da toplumsal olduğu ve çözümün de bizatihi maddi ilişkilerin çözülmesiyle mümkün olacağıdır. Ancak bu düşünce Marx'ın teorisinin temelini oluşturur gibi görünse de, düşünce dizgesinde ve teorisinin bütünlüğünde Marx, "iradeye" ve "seçime" hemen hemen hiç itibar etmez. Toplumsal maddi ilişkiler ise aslında olayların mekanizmasını tetikleyen tek bir olayda kendini somutlaştırır: insanın geçimini sağlamak için "alet yapması" ile. Yani en az homo economicus kadar soyut olan homo faber'in varlığı ile... Daha doğrusu insanın yaşamak için doğa ile mücadele içinde olması ve bu amaçla doğaya ilk müdahalesi fitili alevlendiren ateş gibidir.

"Varlıklarının toplumsal üretiminde, insanlar, aralarında, zorunlu, kendi iradelerine bağlı olmayan belirli ilişkiler kurarlar; bu üretim ilişkileri, onların maddi üretici güçlerinin belirli bir gelişme derecesine tekabül eder. Bu üretim ilişkilerinin tümü, toplumun iktisadi yapısını, belirli toplumsal bilinç şekillerine tekabül eden bir hukuki ve siyasal üst yapının üzerinde yükseldiği somut temeli oluşturur. Maddi hayatın üretim tarzı, genel olarak toplumsal, siyasal ve entelektüel hayat sürecini koşullandırır. İnsanların varlığını belirleyen şey bilinçleri değildir; tam tersine, onların bilincini belirleyen, toplumsal varlıklarıdır (...) iktisadi temeldeki değişme, kocaman üstyapıyı, büyük ya da az bir hızla altüst

İnsanlar bir kez "emek" yoluyla alet yapmaya başladıklarında ilahi kurtuluşun fitili ateşlenmiştir artık. Eninde sonunda fitil tutuşup nihai kurtuluş gerçekleşecektir. Toplumsal, etiksel, kültürel ve siyasal değerlerin ya da insanların bu istikameti belirlemede hiçbir kıymeti harbiyesi yoktur aslında.

"Bir toplum," der Marx, "kendi hareketinin doğal yasalarını ortaya çıkarmak için doğru yola girmiş olsa bile..., bu toplum, normal gelişmesinin birbirini izleyen aşamalarının ortaya koyduğu engelleri, ne gözü pek sıçrayışlarla temizleyebilir, ne de meşru yasalarla ortadan kaldıracaktır. Ancak doğum sancularını kısaltabilir ve azaltabilir." [18]

Burada ciddi bir gedikle karşılaşırsınız Marx'ta, kanımca. Bu, iradenin yokluğu yanında, her emek sürecini ya da insanların kendi yaşama koşullarını sağladıkları her eylemi, hatta artık ürünü, zorunlu olarak toplumsal, kültürel ilişkilerden soyutlama eğilimidir. Oysa gerek Polanyi gerekse Clasters'ın ve daha nice antropologun bize gösterdiği bir şey varsa o da, iktisadi ilişkilerin özerkliğinin kapitalizm ile başımıza musallat edildiği, ilkel ya da organik toplumlarda ekonomik etkinliğin tamamıyla toplumsal, kültürel değerlere gömülü olduğudur. [19]

Oysa Marx bu eylemi (ilk insanın geçimini sağlayacak alet yapmasını ve kendini yaşatma eylemini) sadece insanın doğaya yabancılaşmasının da ilk edimi olarak kabul etmekle kalmaz, aynı zamanda "zorunlu" ve "gerekli" bir edim olarak kabul eder. Gereklidir zira insan yaşamak zorundadır, zorunludur zira yabancılaşma başka türlü aşılamaz. Yani Bookchin'in tersine Marx insanın doğaya yabancılaşması ile kendine yabancılaştığını ve ancak doğaya tahakkümün derinleştirilmesiyle de (olumsuzlanmanın olumsuzlanması) insanın özgürleşeceğini savunur. Böylece Marx, zorunluluk alanını özgürlük alanı için bir ön koşul olarak "kabul edilebilir" hale getirir görünmektedir. Daha doğrusu Bookchin'in deyişiyle "doğaya ve insana uygulanan tahakküm için çok uygun bir teorik zemin sağlar." [20]

"Gerçekte özgürlük alemi," der Marx, "ancak,

emeğin zorunluluk ve günlük kaygılarla belirlendiği alanın bittiği yerde fiilen başlamış olur; ...tıpkı vahşi insanın, gereksinimlerini karşılamak, yaşamını sürdürmek ve yeniden üretmek için doğayla boğuşmak zorunda olması gibi, uygar insan da aynı zorunluluk içerisinde ve bunu da bütün toplumsal biçimlenişler içerisinde, akla gelen her türden üretim tarzları altında yapmak durumundadır. İnsanın gelişmesiyle birlikte, duyduğu gereksinimler artacağı için bu fiziksel gereksinimler alanı da genişler, ama aynı zamanda da, bu gereksinimleri karşılayan üretici güçler de artar. Bu alanda özgürlük ancak doğanın kör güçlerinin önüne katılmak yerine, doğayla olan karşılıklı ilişkilerini rasyonel bir biçimde düzenleyen ve doğayı ortak bir denetim altına sokan toplumsal insan, ortaklaşa üreticiler tarafından gerçekleştirilebilir; ve bu, en az enerji harcanmasıyla ve insan doğasına en uygun ve en layık koşullar altında başabilir. Ama gene de bu bir zorunluluk alemi olmakla devam eder...” [21]

Görüldüğü gibi insanın özgürleşmesi için doğanın boyunduruk altına alınması gereklidir. Başka bir deyişle doğaya uygulanan tahakküm insanın özgürleşmesinin ön koşuludur. Burada Marx'ın insanlar arasındaki her türlü kısıtlılığı doğadaki kısıtlılıkla paralel değerlendirdiğini vurgulamak gerekir. Doğadaki tüm kısıtlamalar ve bağlayıcılıklar teker teker kontrol altına alındıkça, insanlar arasındaki ilişkileri de sınırlayan bağlardan kurtulmanın yolu açılacaktır. Bu anlamıyla sermaye “katı olan her şeyi buharlaştırır”, insanları ve doğayı kültürel, sosyal, siyasal süslerinden arındırıp, saf iktisadi kategorilere dönüştürerek özgürleştirir.

Sonuç yerine...

İktisat ideolojisi; doğayla uyumlu, sosyal adaleti tesis eden, eşitlikçi ve özgürlükçü bir dünya tahayyülü yaratılabilirliğinin önünde büyük bir engel olarak durmaktadır. Zira böyle bir dünya tahayyülü, temel olarak insanların birbirleriyle ve doğanın geri kalanıyla kuracağı hiyerarşik olmayan, her türlü tahakküm ilişkisini reddeden iktisat-dışı saiklerden yola çıktığında hayat bulabilir. Ancak bu şekilde ekonominin toplumdan özerk, kendi yasalarına tabi olduğu düşüncesini terk edip, ekonomiyi demokratik ve

özgürlükçü toplumsal ilişkiler tarafından yönlendirebiliriz. Ve böylece ekonomiyi kâr etme güdüsüyle beslenen piyasa ilişkilerinden kurtarıp etik değerlerle zenginleşebilecek toplumsal ilişkiler ağı içine gömebiliriz.

Toplumsal mücadeleye çok önemli katkılarına karşın, Marx'ın tarih anlayışına nüfuz eden “iktisadi ideoloji”nin ekolojik ve özgürlükçü bir toplum tahayyülü açısından ciddi olarak sorunlu olduğunu düşünüyorum. Elbette bu, Marx'ın gösterdiği kapitalist ilişkilerin doğurduğu sınıfsal çelişkileri dışlamak anlamına gelmez. Ancak toplumun sadece sınıfsal çelişkilerle açıklanamadığı da günümüzün bir gerçeğidir. Zira meselenin basitçe bir toplumun iktisadi ilişkileriyle sınırlı olmadığını düşünüyorum. Asıl mesele bu iktisadi ilişkileri doğuran hiyerarşik yapılanmalar ve tahakküm ilişkileriyle şekillenen toplumsal, etik ve politik ilişkiler yumağıdır. O yüzden toplumu iktisadi olarak ele alıp açıklayan, toplumların ya da kültürlerin gelişiminin doğal yasalar gibi “iktisadi yasalara” tabi olduğu inancından beslenen ve toplumları buna göre mertebelendiren Marksist ya da liberal tüm “iktisadi ideolojileri” reddetmeden önümüzü görebilmemiz mümkün değildir kanımca.

Toplumsal ilişkilere iktisadi ideoloji penceresinden bakıldığında, insanların birbirleriyle kurdukları her türlü ilişkinin asıl amacının ekonomik çıkar sağlamak olduğu, daha fazla para kazanmanın hayatın temel saiklerinden biri olduğu söylenebilir. Yaşadığımız piyasa toplumunda, bu düşüncenin pek yabana atılamayacağını da düşünebiliriz belki. Ancak arkadaşlarımızla, ailemizle, dostlarımızla ilişkilerimize daha yakından baktığımızda, tüm bu ilişkilerimizin ekonomik kaygıların dışındaki faktörler tarafından belirlendiğini görebiliriz. Aslında insani ilişkilerimizin öz itibarıyla iktisadi kaygıların dışındaki faktörlerden oldukça etkilendiğini söyleyebiliriz. Ki, bu durum, tüm toplumsal, kültürel, insani ilişkilerimizin giderek artan bir şekilde “iktisadileştiği” 21.yy dünyasında dahi bir olgu iken, burjuva toplumundan hareketle tarihteki tüm toplumları iktisadi ideoloji ekseninde açıklama çabası ciddi sorunlarla malûl görünmektedir.

Özgürlükçü ve ekolojik bir toplum yaratmak istiyorsak, birbirimizle ve doğanın geri kalanıyla kuracağımız her türlü ilişkiyi bizatihi insanların kendilerinin yaratacağı toplumsal ilişkilerden türetmemiz gereklidir. Gerçekten insanların artık kendi yaşamlarını kendilerinin yaratması gerektiğini düşünüyorsak, insanların hayatlarının “özne”si olmalarını; insanların bizatihi kendi tarihlerini kendilerinin yapması gerektiğini kabul ediyoruz demektir. Marx'ın zaten, tam da bu ifadeleri kullandığı ve nihai amacının bu olduğu ileri sürülebilir. Oysa iktisadi ideoloji, insanların iradeleri dışında, toplumsal ilişkilerin üzerinde ve onlardan özerk kendi yasalarına tabidir. Bu yasaların güdümünde oluşacak bir toplum ile yukarıdaki düşünce uyumsuzluk içindedir. Ya insanlar kendi tarihlerini kendileri yaparlar ya da iktisadi-doğal yasaların çizdiği yolda ilerlerler. Burada asıl mesele birbirimizle ve doğanın geri kalanıyla nasıl bir ilişki kuracağımıza karar verip veremeyeceğimizdir; insanlar olarak tarihimizi, daha doğrusu yazgımızı belirlemede yetkin olup olmadığımızdır. 21.yüzyılın şafağında hem doğal hem de toplumsal yaşamımız açısından, bu sorun artık hayati bir hal almıştır.

İktisat ideolojisinin, ekolojik düşünceyle taban tabana zıt olmasının nedenlerinden biri de, onun doğayı daha çok insanların hizmetine sokan faydacı yaklaşımıdır. İktisat ideologlarına göre doğa insanların sonsuz ihtiyaçlarını karşılamak için var olan bir kaynak deposudur. Diğer burjuva iktisatçılarından farklı olarak Marx'a göre doğa sadece “insanlığın kileri” değil aynı zamanda “alet çantasıdır” da. [22] Bu şekilde doğanın kaynak olarak algılanması ve nesneleştirilmesi insanın da nesneleşmesinin ve kaynak olarak algılanmasının yolunu açar. Aslında kendini imleyen tüm toplumsal, kültürel, siyasi ve etik süslerden özgürleşmiş, iktisadi ilişkilerin cisimleşmiş hali olarak kapitalist ya da proletarya olarak insandan bahsettiğimizde, tam da böyle bir nesneleşmeden bahsediyoruz demektir.

Böylece İktisadi ideoloji kapsamında değerlendirildiğinde, insanlar arasındaki ilişkiler gibi insanlarla doğa arasındaki ilişkiler de saf iktisadi ilişkilere indirgenir. Yani para ilişkisine, yani nesneler arası ilişkiye. Böyle bir ilişkiden yola çıkarak bırakın doğayla uyum içinde ekolojik yönelimli, özgürlükçü ve demokratik bir

toplum kurmayı, böyle bir dünya tahayyül etmek mümkün müdür?

Kaynakça:

- 1- A. Mutlu, “Ekolojik Marks söyleminin eleştirisi”, Prof. Dr. Ruşen Keleş Anısına içinde, Ankara (yakında yayınlanacak)
- 2- K. Marx, F. Engels, *Alman İdeolojisi*, Sol Yayınları, çev. Sevim belli, 3.Baskı, 1992, s. 22
- 3- C. Castoriadis, *Dünyaya, insana ve tabiata dair*, İletişim Yayınları, 1993, çev. Hülya Tufan, s. 176-177
- 4- K. Marx, *1844 El Yazmaları*, Birikim Yayınları, İstanbul 2000, çev. Murat Belge, s. 80
- 5- K. Marx, *Alman İdeolojisi*, s. 69 (italikler Şİ)
- 6- K. Marx, *1844 El Yazmaları*, s. 120
- 7- K. Marx, *Grundrisse*, Birikim Yayınları, 1979, çev. Sevan Nişanyan, s. 176
- 8- K. Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, Sol Yayınları, 1993, çev. Sevim Belli, s. 243
- 9- K. Marx, *Kapital*, Sol yayınları, 1986, çev. Alaattin Bilgi, c 1, s 17
- 10- K. Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, s.24
- 11- K. Marx, *Grundrisse*, s.140
- 12- K. Marx, *Kapital*, Sol yayınları, 1986, çev. Alaattin Bilgi, c 1, s 17
- 13- A. Buğra, *İktisatçılar ve İnsanlar*, İletişim Yayınları, 1995, özellikle s. 104-114. Ayşe Buğra'ya göre Marx'ın kapitalizmin diğer toplumlardan farklılıklarına ve özgünlüğüne işaret eden kendi somut tarih gözlemleriyle, metinlerinin geneline sirayet eden “yöntemsal bireycilik” arasında karşılık vardır. Buğra, Marx'ın neden kendi somut tarihi gözlemlerine ters düşen bu noktaya geldiği sorusuna, L. Dumont'un bize tatmin edici bir yanıt verdiğini söyler. “Dumont'un açıklamasının merkezinde, Marx'ın siyasi görüşlerine temel oluşturan felsefi yaklaşımını buluyoruz. Somut gözlemlere yansıyan tarihsel kopuş, yani piyasa toplumuyla diğer toplumlar arasındaki farklılık, bu felsefi yaklaşım içinde yerini, çeşitli dönemler ve toplumlar arasındaki sürekliliğin vurgulanışına bırakıyor.”
- 14- K. Marx, *Grundrisse*, s.222
- 15- akt A. Buğra, age, s.106, K.Marx, *Capital*, c 2, Moscow, Progress Publishers, 1974, s.245
- 16- A. Buğra, age, s. 109
- 17- K. Marx, *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, s.23
- 18- K. Marx, *Kapital*, c. 1, s. 18 (italikler Şİ)
- 19- K. Polanyi, *Büyük Dönüşüm*, Alan yayıncılık, 1986, P. Clastres, *Vahşi savaşçının mutsuzluğu*, siyasi antropoloji araştırmaları, Ayrıntı yay. 1992, P. Clastres, *Devlete karşı toplum*, Ayrıntı yay. 1991.
- 20- M. Bookchin, *Ekolojik Bir Topluma Doğru*, Ayrıntı yayınları, 1996, çev. Abdullah Yılmaz, özellikle 186-240
- 21- K. Marx, *Kapital*, Sol yayınları, 1990, çev. Alaattin Bilgi, c 3, s. 720
- 22- K. Marx, *Kapital*, c 1, s 200